

A SZÖVEGKRITIKA SZEREPE AZ EGYHÁZTÖRTÉNET KUTATÁSÁBAN ÉS MÓDSZERTANÁBAN, TEKINTETTEL A IV. SZÁZADI ORIGENISTA POLÉMIÁRA

Ezen rövid tanulmányban szeretnénk bemutatni a szövegelemzés és a szövegkritika jelentőségét néhány olyan történelmi adattal kapcsolatban, amelyek bekerültek a köztudatba, és amelyeket minden további kritika nélkül igaznak fogadott el az utókor, különös tekintettel Origenész, Aquileiai Rufinusz és II. Jeruzsálemi János püspök személyét illetően. Vizsgálódásunk tárgya a IV. század végén kirobbant origenista vita, amelyben részt vett Jeromos, Szalamiszi Epifániosz, Rufinusz, Jeruzsálemi János és Alexandria püspöke, Theophilosz.

A legtöbb, általánosan ismert egyházi író negatív értelemben beszél Rufinuszról és Jeruzsálemi János püspökről, bevett tézissé vált, hogy origenista eretnekek voltak, sőt Jeruzsálemi Jánost még arianizmussal is gyanúsítják. Végül a nagy negatív értékelés, amely mind a mai napig ránehezedik Origenész hagyatékára, hogy eretnek volt, a legújabb időkig kritika nélkül hallható nem kevés fórumon.

A téma felvezetésében arra szeretnénk szorítkozni, hogy röviden vázoljuk Origenész kérdését, az origenista vita előzményeit, kimenetelét, és ismertetjük a szövegkritikai elemzés néhány jelentősebb adatát, amelyek a 393–397-ben Szíria-Palesztina vidékén lezajlott origenista vitákra fényt vetnek, különösen a Jeromos által összeállított *Contra Iohannem Hierosolymitanum episcopum et Rufinum Origenis adsertorem* (CI), amely a szóban forgó vita egyik legjelentősebb szövegtanúja. A szöveg értelmezése nagy nehézségeket okozott, mivel Jeromos nem jelöli meg mindenütt, hogy kihez szól, kit idéz és honnan. A szövegkritika és a szövegek összehasonlítása területén a legnagyobb érdemeket Feiertag szerezte, aki kimutatta az idézeteket, és azok szerzőit – amennyire lehet – beazonosította. Ezek nélkül ugyanis a szöveg nehezen érthető és értelmezhető. Ezáltal világosabbá vált a szöveg, ami újabb információkat szolgáltat az origenista viták tanulmányozásához és átfogóbb megértéséhez.¹

Ami Origenész örökségét illeti, meg kell jegyeznünk, hogy ő az Egyházzal közösségben, mint hitvalló halt meg. Tanítása a kutató teológia jegyeit hordozza magán, az első kísérlet, hogy tudományos kritériumok szerint rendszerezze a hit adatait. Origenészt már életében is kritizálták. Amint Prinzivalli megjegyzi, ennek oka a kis-ázsiai és az alexandria

¹ Hieronymus Stridonensis, *Contra Iohannem*, (edidit J.–L. Feiertag) in: CCL 79 A, Turnhout 1999,

iskola különbözőségében keresendő.² Első nagy kritikusa Olimposzi Methodiosz, aki kritikáit a *De resurrectione* (A föltámadásáról) című művében fogalmazta meg. Kifogásolta az allegorikus értelmezést, a lelkek preegzisztenciájának és az *eidós*-nak az elméletét.³ A többi egyházi ellenvetést és vádat Panfilosz *Apologia pro Origene* című védőirata tartalmazza. Jóllehet az ortodoxia vonalának egyre markánsabbá válásával bizonyos origenista eszmék túlhaladottá váltak, mégsem jutott senkinek sem eszébe, hogy Origenészt eretnekséggel vádolja, sőt a kappadóiaiak Origenész örökségéhez pozitívan álltak és összeállították belőlük a *Filokáliát*.

Az első, aki Origenészt eretneknek tartja, az Szalamiszi Epifániosz, aki 374-ben írt művében számtalan rágalommal halmozza el, és Áriusz atyjának nevezi.⁴ Methodiosz kifogásait ő már vádként fogalmazza meg, egész lapokat másolva ennek írásából, mivel maga soha nem olvasta Origenészt eredetiben. Mindazonáltal 393-ig ennek semmilyen visszhangja nincs. Jeruzsálemi János és Epifániosz is szerzetesek voltak, az egyiptomi szerzetességből nőttek ki. Dechow tanulmányában kimutatta, hogy abban az időben Origenészörökségét senki sem tekinti eretneknek egész Egyiptomban. A feszültséglétezik, ámde nem az ortodoxia és az eretnekség ellentétéként, hanem mint a tanult és tanulatlan szerzetesi irányzat szembenállása, amely azonban békésen megfér egyazon szerzetesi telepen is. A művelt szerzeteseket Nitiriában és Kelliában nevezték origenistáknak, nem mert eretneknek, hanem mert Origenész műveinek olvasói és ismerői. A *paideia* és a spekulatív teológia antipódjain álló műveletlen szerzetesek tömegének a lelkeségét pedig anthropomorphitáknak nevezték.⁵ Jeruzsálemi János és Epifániosz konfliktusában ez a két szellemiség kerül szembe egymással.⁶ 393 elején Epifániosz előre küldi Atarbioszt, hogy aláírassa a besanduki, a bethlehemi és a jeruzsálemi monostorok szerzeteseivel azt az általa írt nyilatkozatot, amely néhány pontba sűrítve összefoglalta és elítélte Origenész „tévtanait”. A jeruzsálemi latin kolostorok Rufinusszal az élen visszautasítják, míg a nagy origenista Jeromos aláírja az Origenészt anathematizáló kiáltványt.⁷ Hasonlóképpen kosarat kap a jeruzsálemi klérustól is, amelynek körében nagy popularitásnak örvendett Origenész. Ez igen bosszantotta a fanatikus eretnekvadászt. 393-ban Epifániosz – aki szír-palesztin származású volt – hazautazik Jeruzsálembe, és János püspök vendége lesz. A vendégség alatt két botrányt is okoz. Képromboló örületének engedve – amellyel

2 E. Prinzivalli, *Magister Ecclesiae*, SEA 82 – Roma 2002, 29.

3 V.ö. H. S. Benjamin, *Methodius von Olympus, über die Auferstehung gegen Origenes und gegen Porphyrius?*, in: *Origeniana Septima*, 91, 97; további tanulmányok: K. Bracht, *Vollkommenheit und Vollendung. Zur Anthropologie des Methodius von Olympus*, Tübingen 1999; L. G. Patterson, *Methodius of Olympus. Divine Sovereignty, Human Freedom, and Life in Christ*, Washington D.C. 1997; Methodius, *De resurrectione*, I, 9–16, in: GCS 27, pp. 219–442; E. Prinzivalli, *Magister Ecclesiae*, SEA 82 – Roma 2002, 110–111.

4 Epiphanius, *Panarion* 64, 4, 2, in: GCS – Vol. II, Berlin 1980.

5 V.ö. J. F. Dechow, *Dogma and Mysticism in Early Christianity*, Macon 1975.

6 Epifániosz az antropomorphiták iránti szimpátiáját egyáltalán nem leplezte, amint az a Panarion című írásából ki is derül. V.ö. Epiphanius, *Panarion* 70, 1, 1–70, 15, 1, in: GCS – Vol. III, Berlin 1985, 232–249.

7 V.ö. Anastasius, *Ep. ad Iohannem episcopum*, in: PL 20, 68–73; J. N. D. Kelly, *Jerome. His Life. Writings, and Controversies*, London 1975, 198; V. A. Sirago, *L'uomo del IV secolo*, Liguori Editore 1989, 279.

antropomorfitá beállítottóságát akarta tagadni – letépett egy Krisztust vagy valamely szentet ábrázoló antependiumot és halotti lepелnek használva elásatta a templomőrrel, ami a jeruzsálemi papok fölháborodását váltotta ki, akik hangosan követelték a kár megtérítését.⁸ A másik incidens a jeruzsálemi templomban történt. Ebbe – bár pártosan – Jeromos *CI* írása ad betekintést. A mise alatt Epifániosz kihasználva a vendégbarátságot és a kapott szót, a prédikációjában Origenész elítélését kérte és életművét, amelyet soha sem olvasott, néhány vádpontba sűrítette.⁹ A tudatlanságról árulkodó prédikáció a klérus nevetését provokálta és a fanatikus szónokot le kellett állítani.¹⁰ A püspök válaszul az antropomorfiták ellen mondott beszédet, utalva Epifániosz eretnekségére, akit ezzel vádolt be Alexandriai Teofilosz is Sziriciusz pápánál.¹¹ Ez újra szót kért, katolikusnak ismerte el a házigazda beszédét és ugyanakkor újra csak a 150 éve halott Origenész elítélését követelte. Miután ezt nem kapta meg, Epifániosz megszakít minden kapcsolatot János püspökkel, Jeromos kolostorába kér bebocsátást, ahonnan azonban visszaküldik a városba, hogy béküljön ki a püspökkel. Jeruzsálemből ismét szökik, Besandukba megy, az általa alapított monostorba, majd visszatér Ciprusra. 393–394 között írt bujtogató leveleivel a szerzeteseket ráveszi arra, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot a jeruzsálemi püspökkel. Ennek köszönhetően Jeromos kolostora is Epifániosz mellé áll, míg Rufinusz kitart János mellett. 394-ben Epifániosz újra Palesztinába megy és Paulinianuszt, Jeromos testvérét János püspök engedélye nélkül pappá szenteli. Ennek köszönhetően – mivel Jeromos kolostora nem vett részt a püspök miséin, és mivel a püspök értesült az eretnekség vádjáról – a szakadás teljes lett. Epifániosz, hallva a püspök felháborodásáról, levelet írt neki, mely Jeromos levelei között az 51. számú. A levélben Epifániosz az elnézést súlyos sértésekkel fűszerezi, Jánost az általa Methodiosztól átmásolt és szintetizált eretnekvádakkal illeti, magára vállalja a felelősséget az engedély nélküli szentelésért és újra követeli Origenész elítélését. A levélben Origenészt Ariusz atyjának nevezi. Az 51-es levél fordítását Jeromos elküldte Rómába, így a helyi jellegű összetűzésről pártosan informálta a római egyháziakat. A levél fordítása azonban visszakерült Jeruzsálembe, amivel Jeromos a megrágalmazott János püspök még nagyobb haragját vonta magára. Reakcióként János püspök levélben értesítette Alexandriai Theophiloszt, csatolva hozzá a saját hitvallását is, amelyet megküldött a római pápának, Sziriciusznak is.

A békülés végül is Jeromos és János püspök között 397-ben történt meg Theophilosz közbelépésével. Sziriciusz pápa jóváhagyta János püspök hitvallását, Epifánioszt és

8 Epiphanius, *Epistola ad Iohannem*, in: Hier, *Ep.* 51, 9, in: CSEL 54, 411: «... inveni ibi velum pendens in foribus eiusdem ecclesiae tinctum atque depictum et habens imaginem Christi vel sancti cuiusdam; non enim satis meminisse cuius imago fuerit ... scidi illud et magis dedi consilium custodibus eiusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent et efferent».

9 Vö. *CI* 7.

10 Vö. *CI* 11.

11 Vö. *CI* 11; Palladius, *Vita Sancti Joannis Chrysostomi*, 16 (ed. Collemann-Norton, 99); Socrates, *Hist. Eccl.* 6, 10, in: PG 67, 693C, Sozomenos, *Hist. Eccl.* 8, 14, in: PG 67, 1552°.

Jeromost pedig elmarasztalta, leveleiket válaszra sem méltatta. Így Rómában Jeromos ismét negatív visszhangra talált.

Jeromos a pápai kancellárián – Pammachiusznak köszönhetően – hozzájutott Jeruzsálemi János aktáihoz és azok cáfolataként írta meg *CI* művét. Ezzel akarta megdőlt jóhíret helyreállítani. Megdöbentő, hogy a 397 Húsvétján megtörtént kiengesztelődés után mégis Rómába küldte.¹² A személyes viszonyok és intrikák hálózatának kontextuális jelentőségét kimerítő tanulmányában Clark ismertette.¹³

A *CI* célja tehát, hogy megcáfolja Jeruzsálemi János püspök hitvallását és bebizonyítsa róla, hogy kriptoeretnek: egyet mond, de mást hisz és mást gondol.

A történelemben először Pammachiusz és római Marcella elérték Sziriciusz utódánál – az origenista kérdésekben teljesen járatlan I. Anasztáz pápánál¹⁴ – Origenész elítélését, pontosabban azoknak a téziseknek az elítélését, amelyeket Epifániosz állított össze a 51-es számú levélben, s amelyeket Jeromos egyszerűen átmásolt a *CI*-be. A mű hatására a köztudat János püspök és Rufinusz személyét ariánus és origenista eretnekség gyanújával terhelte, olyannyira, hogy Rufinusznak többször is védekeznie kellett a *CI*-ben megfogalmazott vádak ellen. A nemlétező eretnekséget üldöző Epifániosz által kreált konfliktus után 399-ben Alexandriai Theophilosz – hogy az anthropomorfita, fanatikus és letteralista szerzetes tömeg fölött megőrizze hatalmát – tűzzel-vassal üldözte az origenistának nevezett szerzeteseket, akiket előtte püspökké akart szentelni.¹⁵ Erőszakosságainak indoklására a palesztin püspököknek írt levelet Origenész eretnekségeiről.¹⁶ Jellemző,

12 Vö. *Ep.* 57, 82, 63, 64, in: CSEL 54, valamint *Ep.* 81, in: CSEL 55; *Apologia contra Rufinum*, in: SC 303; Epifaniusz, *Epistola ad Iohannem episcopum hierosolymitanum*, in: Hier., *Ep.* 51, in: CSEL 54, 395–412; Rufinus, *Apologia adversus Hieronymum*, CCL 20; Palladius, *Historia Lausiaca*, Roma 1998; J. Brochet, *Saint Jérôme et ses ennemis*, Paris 1905, e di G. Grützmacher, *Hieronymus*, Leipzig, Dieterich, Berlin, Trowwitsch 1901–1908 ; F. Cavallera, S. Jérôme. *Sa vie et son oeuvre*, t.1–2 (Spicilegium Sacrum Louvaniense 1–2), Louvain/Paris 1922. Jelentősek még a következő művek is: A. Penna, S. *Girolamo*, Torino 1949; J.N.D. Kelly, *Jerome. His Life. Writings, and Controversies*, London 1975, aki Cavallera tanulmányát követi, valamint J. F. Dechow, *Dogma and Mysticism in Early Christianity*, Mercer University Press - Macon^{rev.}1975, di E. -A. Clark, *The Origenist Controversy*, Princeton – New York 1992, e di A. Fürst, *Hieronymus. Askese und Wissenschaft in der Spätantike*, Herder 2003. Figyelemre méltóak az alábbi cikkek is: K. Holl, *Die Zeitfolge des ersten origenistischen Streits*, in: *Sitzungsber. der kg. Preuss. Akad. der Wissenschaften*, 1916, IX, 226–275; A. Jülicher, *Bemerkungen zu der Abhandlung des Hrn. Holl: Die Zeitfolge des ersten origenistischen Streits*, in: *Ibidem*, pp. 335–350, e P. Nautin, *Études de chronologie hiéronymienne (393–397)*, in: REAug 18 (1972b) 209–218; 19 (1973) 69–86; 213–239; 20 (1974a) 251–284.

13 E. A. Clark, *The Elite Network and Heresy accusations: Towards a social Description of the Origenist Controversy*, in: *Semeia* 56 (1991) 79–97.

14 Pontifikátusa 399. november 29-től 401. december 19-ig tartott. Cfr. A. Pollastri, *Anastasio I, santo*, in: *Enciclopedia dei papi*, (ed. G. Treccani) in: *IEI* – Roma 2000, 381–384.

15 Ammonioszra akkora nyomást gyakorolt, hogy az levágta saját fülét, csak hogy ne szentelje püspökké. Vö. Socrates, *Hist.Eccl.* 4, 23, in: PG 67, 521A.

16 Theophilus Alexandrinus, *Ep.* 92, in: CSEL 55; E. A. Clark, *The Origenist Controversy. The Cultural Construction of an Early Christian Debate*, New York 19926.

hogya a palesztin püspökök válaszukban kifejezetten aláhúzzák, hogy ilyen eretnekséget soha nem is hallottak.¹⁷

Most nézzünk néhány jellemző momentumot a *CI*-ből.

A sok vád közül, melyeket Jeromos átír Epifániosz 51-es számú levélből, a legtöbb a feltámadás kérdésénél időzik. Szerencsére idézi János hitvallását, azonban a retorika eszközeivel úgy manipulálja, hogy először azonosítja Jánost Origenésszel, majd pedig retorikai kérdésekkel igyekszik meggyőzni az olvasót, hogy János és Rufinusz tulajdonképpen tagadják a test föltámadását.

János hitvallásában ezt mondja (*CI* 15.):

„*De beszélünk a többi hithez tartozó dolgról is, vagyis, hogy minden láthatónak és láthatatlannak, az égi hatalmasságoknak és a földi teremtményeknek egy és ugyanaz a Teremtője, vagyis a Szentháromság, ahogyan az a boldog Dávid mondja: Az Úr Igéje által lettek megszilárdítva az egek, és ajkának Leheletével minden erősségük. Az ember teremtése szintén ezt bizonyítja. Ő ugyanis az, aki vette a föld sarát, megalkotta az embert és saját leheletének kegyelme által értelmes lelket és szabad akaratot ajándékozott neki, és nem saját természetének egy részét, amint azt egyesek istentelenül hirdetik, hanem azt, amit maga alkotott. (...) Azt pedig, hogy az emberek lelkei az angyalok bukásából keletkeztek, soha se nem hittük, se nem tanítottuk – távol legyen – sőt valljuk, hogy ez idegen az egyházi tanítástól.*”

A fenti világos és igazhíthű szöveget Jeromos úgy igyekszik neutralizálni, hogy Origenész tanítását idézi és követeli, hogy a püspök azt szó szerint tagadja, különösen is azt, ami a lelkek preegzisztenciájára vonatkozik. (*CI* 16.) Azért, hogy az olvasó elhiggye a gyanúsítást, Jeromos beveti a retorikai kérdést: *Amikor ezeket kérdezik tőled, te elhagyva a vitás pontokat, miért szállsz ki a küzdőtérrel és a ringből, hogy kóbor és teljesen idegen fejtegetéseken időzz?* (*CI* 16.) A fent idézett hitvallás elegendő bizonyíték a püspök ortodoxiája mellett, de Jeromos szószálhasogatóan újabb választ akar. A kérdéssel kapcsolatban persze meg kell jegyeznünk, hogy abban az időben nem volt egyértelmű, végleges és nyilvános egyházi tanítás a lélek eredetére vonatkozólag. Ez a kérdés csak az origenista vita kapcsán merült fel és éleződött ki. A betlehemi álláspontja ellenben azt a csalóka illúziót kelti, mintha ez a kérdés mindenki számára egyértelmű és magától értetődő lett volna. Annyi azonban világos, hogy Jeruzsálemi János elhatárolódik a lelkek preegzisztenciájától és tagadja, hogy racionális létezők bukásából keletkezett volna a húsba öltöztetett ember. Ennek fényében a további választ váró inosztálás alaptalan és teljesen megtévesztő. Még annyit szabad legyen megjegyezni, hogy egy jeruzsálemi püspök méltó fóruma nem egy lázadó vidéki apát, hanem a tekintélyes püspöki székek, mint amilyen Róma és Alexandria.

Jeromos el akarja hiteti, hogy a püspököknek nyolc origenészi vádpontot kellett volna megtagadnia és hogy azokra nem válaszolt (*CI* 6.). Ilyen tételes vádpontok azonban nem

17 Hier, *Ep.* 93, in: CSEL 55, 155: «... necessarium duximus significare sanctitati tuae, quod istius modi praedicatio a nostris auribus aliena sit».

léteztek, ez Jeromos találmánya, amit Epifániosz leveléből állított fel önkényesen, a *CI 7* fejezetében. Ennek igazolására elég a két szöveget egymás mellé helyezni.¹⁸

<i>CI 7, 1–24</i>	Epiphanius, <i>Ep.</i> 51, in: CSEL 54.
1. (7, 1–3): «Sicut enim incongruum est dicere quod possit Filius videre Patrem, ita inconsequens est opinari quod Spiritus Sanctus possit videre Filium».	– 4, p. 401: «Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem, sic inconsequens est opinari quod Spiritus Sanctus possit videre Filium».
2. (7, 3–9): «Secundum quod in hoc corpore quasi in carcere sint animae religatae et antequam homo fieret in paradiso, inter rationales creaturas in caelestibus commoratae sunt. Unde postea in consolationem suam anima loquitur in Psalmis: <i>Priusquam humiliarer, ego deliqui, et: Revertere, anima mea, in requiam tuam, et: Educ de carcere animam meam etc.</i> ».	– 4, p. 401: «Quod animae angeli fuerint in caelis et, postquam peccaverint in supernis, deiectas esse in istum mundum et quasi in tumulos et sepulchra sic in corpora ista relegatas paenas antiquorum luere peccatorum et corpora credentium non templa Christi esse, sed carceres damnatorum... nunc adserit animas ... idcirco vocatas, quia de caelestibus ad inferiora venientes calorem pristinum amiserint, nunc corpus hoc ob id iuxta graecos δέμας, id est ‘vinculum’, sive iuxta aliam proprietatem ‘cadaver’ dici, quia animae de caelo ruerint». – 4, p. 402: «... <i>priusquam a malitia humiliarer, ego delinqui, et illud: revertere, anima mea, in requiem tuam, nec non et illud: educ de carcere animam meam; et in alio loco: confitebor Domino in regione vivorum</i> ».
3. (7, 9–10): «Tertium quod dicat et diabolum et daemones acturos aliquando paenitentiam, et cum sanctis ultimo tempore regnatorios».	– 5, p. 403: «Illud quoque, quod adserere nititur, doleamne an rideam, nescio, doctor egregius audet docere diabolum id rursus futurum esse, quod fuerit, et ad eandem rediturum dignitatem et conscensurum regna caelorum».

18 Cfr. J. F. Dechow, *Dogma and Mysticism in Early Christianity* ... 434–435; E. A. Clark, *The Origenist Controversy*... 133. Jannacone szerint a nyolc vádpont közvetlenül Methodiosztól származik, ám a két szöveg összehasonlítása az ellenkezőjét támasztja alá. Vö. S. Jannacone, *La genesi del cliché antiorigenista ed il platonismo origeniano nel Contra Iohannem Hierosolymitanum di S. Girolamo*, in: GIF 17 (1964) 12–28.

<p>4. (7, 10–13): «Quartum quod tunicas pellicias humana corpora interpretetur, quibus post offensam et eiectionem de paradiso Adam et Eva induti sint. Haud dubium quin ante in paradiso sine carne, nervis et ossibus fuerint».</p>	<p>– 5, p. 403: «Praetereo frivolum eius expositionem super tunicis pellicias, quanto conatu quantisque egerit argumentis, ut tunicas pellicias humana esse corpora crederemus. Qui inter multa ait: <i>Numquid corarius aut scortarius erat Deus, ut conficeret pelles animalium et consueret ex eis tunicas pellicias Adam et Evae? Manifestum est ergo, inquit, quod de corporibus nostris loquatur</i>».</p>
<p>5. (7, 13–16): «Quintum, quod carnis resurrectionem membrorumque compagem, et sexum, quo viri dividimur a feminis, apertissime neget tam in explanatione primi Psalmi, quam in aliis multis tractatibus».</p>	<p>– 5, p. 404: «Quis autem patienter ferat Origenem lubricis argumentationibus resurrectionem carnis huius negantem, sicut declarat manifestissime in volumine Explanationum Primi Psalmi et in aliis multis locis?»</p>

Egy másik részletet is érdemes idézni János püspök hitvallásából Krisztusról és a föltámadásról:

Ugyanígy valljuk az Ő keresztben való kínszenvedését, halálát és temetését, amely mindeneket megváltott, és az Ő feltámadását, amely valóságban és nem névleg történt, és, hogy Ő, aki a halottak elsőszülöttje a mi testünk állagának zsengejét, amelyet a sírba helyeztek, feltámasztotta és felvitte a mennybe, megadva nekünk saját testének feltámasztásával a feltámadás reményét, amiért is mindnyájan reméljük, hogy feltámadunk, ahogyan Ő feltámadott. Éspedig nem holmiféle idegen és kívülálló testekben, amelyeket látszatra vesznek fel, hanem, amint Ő ugyanabban a testben támadt föl, amelyben itt nálunk a szent sírba eltemették, úgy mi is azokban a testekben, amelyekbe most fel vagyunk öltöztetve és amelyekben eltemetnek minket, reméljük, hogy ugyanazon módon és formában fel fogunk támadni. (CI 23.)

A durva beazonosítás János és Origenész között, valamint Origenész eretnekként való posztulálása a 25. fejezetben érhető nyomon, amelyben a püspök hitvallása után Jeromos azonnal rátér Origenész tanítására, amelyet állítómódban vesz, holott Origenész köztudottan a kutató teológia képviselője volt, amely nyitva hagyta az utat a további kutatásnak. Jeromos a következőképpen manipulálja János hitvallását:

Újra meg újra intelek, olvasó, hogy légy türelemmel és tanuld meg, amit én is nagy türelemmel sajátítottam el. És mindazonáltal – mielőtt a sárkány pofáját leleplezem és Origenész tanítását a feltámadásról röviden feltárom – nem ismerheted ugyanis az ellen-szer erejét, ha nem vizsgálod meg előtte a mérget – azt figyeld meg pontosan és óvatosan számláld meg, hogy kilencszer említette a test feltámadását és egyszer sem szúrta közbe be

a hús feltámadását. Gyanítanod kell, hogy szándékosan hagyta ki. Azt mondja ugyanis Origenész... (CI 25.)

A hús feltámadása kifejezés a jeruzsálemi hitvallásban is szerepel és János is használta, de csak a liturgiában,¹⁹ mert a köznyelvben a „hús” a hentesárut jelölte. Emiatt nemcsak János, de – meglepetésünkre – maga Jeromos szintén *corpus*-ról beszél.²⁰

A 25. fejezetben világosan látszik, hogy az író egyenlőség jelet tesz János és Origenész közé. Mi alapján? Az alapján, hogy Epifániosz megvádolta, és mert János olvasta Origenész műveit. De vajon olvasni valakit jelenti-e, hogy ugyanazt is gondoljuk? A római olvasók bedőltek a retorikának. János püspök egy külön művet volt kénytelen kiadni annak igazolására, hogy az origenészi művek tanulmányozása nem jelenti az eretneknek bélyegzett nézetek elfogadását. Ez a mű sajnos elveszett, csupán Gennadius feljegyzéseiből tudunk a létezéséről: *Adversum obtrectores studii sui in quo ostendit se Origenis ingenium non fidem secutum*.²¹

A 25–35. fejezetekben az animózus betlehemi monachus úgy védelmezi a feltámadás hitét, mintha azt János püspök tagadná. Az origenészi szövegek és a szentírási bizonyítékok halmozása csak arra szolgál, hogy elfeledtesse az idézett hitvallást és meggyőzzön arról, hogy az ellenfél tagadja a feltámadást.

Ennek bizonyítására a 25., 26. és 27. fejezetekben hosszan idézi Origenész *Sztromateisz* című művét. Ebben az alexandriai egyházatya a test feltámadását próbálja tudományosan megközelíteni. Szeretné megtalálni az identitás alapját az eltemetett és a feltámadt test között. Ennek kidolgozásánál figyelembe veszi a négy elemről szóló filozófiai fejtegetést, amely szerint a feltámadt testeknek is ebből a négy elemből kell állnia, de más tulajdonságokkal felruházva. Így a test feltámadásának tana és a korabeli pogány tudományos álláspont merev szembeállása megszűnik, hiszen létrejön a kettő összeegyeztetésének lehetősége.²² Ehhez kapcsolódik a *logosz szpermatikosz* tana. Ez utóbbi egy olyan állandó, aktív dinamikus princípiumot jelöl, amely képes arra, hogy a test felbomlása után is megmaradjon az anyagvilágban és a feltámadáskor kifejezze az eltemetett személy identitását, ami így egyben a feltámadt és az eltemetett test közötti kontinuitás biztosítója is. Ugyanakkor a test feltámadása más formában mutatja az embert, hiányoznának a hústest tulajdonságai: a férfiaság, a nőiesség, a haj, a szakáll, a gyermek és az öreg különbözősége. Hasonló gondolatokat találunk az 1. zsoltárhoz írt kommentárban, ahol a *logosz szpermatikosz* az *eidosz* (szellemi kép) eszméjével kapcsolódik össze. A *logosz szpermatikosz* a búzamag esetében teljesen áthatja azt és belenyomja az eidoszt, majd megjellegzi a vizet, a földet és a levegőt, legyőzve azok tulajdonságait átalakítja őket a búzává, amelynek a kalásza sokkal nagyobb, változatosabb és gaz-

19 PG 33, 533; Vö. *Cath.* XVIII, 18, in: PG 33, 1040.

20 Vö. *CI* 34 f.

21 Gennadius, *De viris illustribus*, cap. 31, (ed. E. C. Richardson) TU 14, Leipzig 1896.

22 A négy elemről lásd: Chrysippus, *Phisica*, Bf. 414: Ps-Justinus, *De resurrectione*, 6, in: *Stoici antichi* (a.c.di Radice, R.) Milano, 1998, 550; Zenon Citieus, in: Galenus, *Adversus Julianum*, 5, Vol. 18 A, in: *Opera Omnia*, Hildesheim, 1964–1965, 269.

dagabb, mint az elvetett egy magé volt.²³ Jeromos az idézett spiritualizáló szövegnek szándékosan extrém értelmet ad, hogy eretnekséggel vádolhassa nemcsak Origenészt, hanem elsősorban János püspököt. Kifejezetten az ellenkezőjét állítja ellenfeléről, mint amit az a fentebb idézett hitvallásban előadott, erőszakosan neki tulajdonítja Origenész nézeteit, melyeket kisarkít: *Origenész számos helyen állítja, de különösen is a Feltámadásról írt négy könyvében, az I. Zsoltár Kommentárjában és a Sztromateisben, hogy az Egyházban két tévedés is megtalálható: az egyik az eretnekeké, a másik pedig a miénk. Mi egyszerűek és φιλοσάρκουσ, azaz a hús kedvelői, azt állítjuk, hogy ugyanazon csontok, vér és hús, ugyanazon arc és ugyanazon tagok, és az egész test szervezete fog feltámadni az utolsó napon, tudniillik, hogy lábakkal járjunk, kezekkel cselekedjünk, szemünkkel lássunk, fülünkkel halljunk és körbehordozzuk telhetetlen bendönket és ételeket emésztő gyomrunkat. Következésképpen, mi, akik ilyeneket hiszünk, azt állítjuk, hogy újra ennünk kell és innunk, és ürüléket kiválasztanunk, vizelnünk, nősülnünk és gyermekeket nemzenünk. Minek ugyanis a nemi szervek, ha nem lesznek esküvők? Minek a fogak, ha nem lesznek ételek? És minek a gyomor és az ételek, ha az Apostol szava szerint, ez is meg azok is elpusztulnak, miközben ő maga ezt kiálltja: A test és vér nem birtokolhatják Isten országát, sem a romlás a romolhatatlanságot. Azt mondja tehát, hogy mi az ártatlan és földhözragadt lelkek ilyeneket vallunk. Az eretnekek pedig, akik közé Markion, Apellész és Valentinosz is tartoznak, valamint Mani, ki nevét az örültségről kapta, akik teljesen tagadják a test meg a hús feltámadását, s az üdvösséget egyedül csak a léleknek tulajdonítják. Azonban mi is hiába mondjuk, hogy az Úr példájára feltámadunk, amikor maga az Úr is szellemként támadt fel (in phantasmate), és nem csak az Ő feltámadása, de még az Ő születése is τὸ δοκεῖν, vagyis látszat volt inkább, mint valóság. Neki azonban egyik álláspont sem tetszik, éppen ezért elveti a mi húsainkat is, meg az eretnekek szellemeit is, mivel mind a két fél nagy ellentmondásba van, az egyik azért, mert azt akarja, ami volt, a másik pedig azért, mert teljesen tagadja a testek feltámadását.*

A betlehemi monachus azzal vádolja Jánost, hogy Origenész módjára gondolkodik a testről, ami nem azonos a hússal. Ennek igazolására a 27. fejezetben ismét Origenészt idézi: *Más a húsnak, és más a testnek a meghatározása: Minden hús test is, azonban nem minden test hús is. A hús az, ami sajátosan vérből, erekből, csontokból és inakból van összeszöve. Jóllehet a húst is testnek nevezik, azonban azt, ami nincs alávetve a tapintásnak és a látásnak, mégha általában látható és tapintható is, éteri vagy légi testnek nevezik. A fal test, de nem hús. A kő test, és mégsem mondják húsnak. Ezért nevezi az Apostol az egyes testeket égieknek, más testeket viszont földieknek. Égi teste van a napnak, a holdnak, a csillagoknak, míg földi teste van a tűznek, a levegőnek, a víznek, a földnek és a többi*

²³ Vö. Origenes, *Commentarius in Ps. I.*, in: Methodius, *De resurrectione* I, 24, 5, in: GCS 27, pp. 249–250; E. Prinzivalli, *Magister Ecclesiae...* 95.

*lélek nélküli dolognak, melyek ezek közé számítanak.*²⁴ Szövegkritikailag kimutatható, hogy ez a rész nem János püspök írásának, hanem Origenész *Stromateszeinek* részlete. Hogy idézet, az kitérünk a *Sed mihi crede non est simplex silencium tuum* bevezető mondatból és a *Videte intellegere nos subtilitates vestras* zárómondatból, amely arra utal, hogy az előzőleg mondottakat idézte. Arra pedig, hogy Origenésznek kell tulajdonítani, bizonyítékként itt van Methodiosz, aki Origenész tanításában pontosan a test és a hús megkülönböztetését kritizálja: *De resurrectione* I, 62, 1–8, in: GCS 27, 326–329: «Ἐὰν δὲ διαφορὰν εἶναι σώματος πρὸς σάρκα ὑποτοπάζωσιν (ἵνα δὴ καὶ ταῦτα αὐτοῖς ἐπιτρέψωμεν λογικευθεῖν), καὶ σῶμα μὲν ἄλλο νομίζοιεν, οἷον αὐτῆς τῆς ψυχῆς, ὃ μὴ βλέπεται, σάρκα δὲ τοῦτο τὸ ἔξω τὸ βλέπομενον ... εἰρηκότα.»²⁵

A szöveg analízise és a szövegre való rákérdezés – vajon mikor és hol mondta ezt János püspök – rávilágít Jeromos számos ellentmondásosságára, sőt nyilvánvalóvá teszi a rágalmazás tényét is. Kritizálja Jánost (Origenészt) a pogány tudomány használata miatt, (bár János maga sehol sem alkalmazza a görög *paideia* ismereteit): *Aki kereszténynek mondod magadat, a pogányok fegyvereit tedd le* (CI 36.), miközben maga a pogány retorika eszközeivel harcol, mint amilyenek a következők:

a) Retorikai kérdések: *Mit hagyott jóvá? Amit Áriusz ellen, amit Photinusz ellen, amit a Manicheus ellen jól megmondtál? Ugyan ki vádolt téged a mostani időben arianizmus-sal? Ha válaszoltál, akkor miért ugrottad át a legtöbb kérdést, amivel megvádoltak téged?* (CI 5.); *Vajon Epiphániosz pápa megvádolt téged azzal, hogy ariánus vagy?* (CI 9.); *Kérdezek én téged, mi ez a nagy önbizalom? Mi ez a nagy lelki fölfuvalkodottság?* (CI 12.); *Ha nem hiszed, akkor minek szoptatod a tudatlanok lelkét, és hirdeted üres szóval a feltámadást?* (CI 36.)

b) Gyanúsítgatások és inszINUÁLÁSOK: a 2. fejezetben annak sugalmazása, hogy a püspök nem akar válaszolni, a későbbiekben pedig – mint pl. a 25. fejezetben – annak elhitése, hogy valamit elhallgatott.

Nem akarom a szavak ambiguitását, nem akarom, hogy olyat mondjon nekem, amit másként is lehet érteni. ... Persze, ha nincs semmi gyanúja sem az eretnységnek, akkor miért nem az én szavaimmal adja vissza azt, amit én hiszek? ... Mindenütt

²⁴ *Alia enim carnis, alia corporis definitio est: Omnis caro et corpus, non omne corpus et caro. Caro est proprie, quae sanguine, venis, ossibus, nervisque constringitur. Corpus quamquam et caro dicatur, interdum tamen aetherium, vel aerium nominatur, quod tactui, visuique non subiacet, et plerumque visibile est atque tangibile. Paries corpus est, sed non caro. Lapis corpus est, sed non caro dicitur. Unde Apostolus corpora caelestia appellat, et corpora terrestria. Caeleste corpus solis, lunae, stellarum, terrestre: ignis, aeris, aquae, terrae, et reliquarum, quae absque anima his censentur elementis.* (A latin-görög szövegek magyar verziói mindenütt a szerző szabad fordítását tartalmazzák).

²⁵ *Ha ugyanis azt feltételezik, hogy különbség van a test és a hús között (minthogy meg fogjuk nekik engedni, hogy ilyenekről gondolkodjanak), akkor a testet valami olyannak tekintik, ami a lélek sajátja és nem látható, míg húsnak azt nevezik, ami kívülről látható.*

kétség, mindenütt gyanú. ... Gyanús nekem ez a túlzott óvatosság. Aki ártatlanul jár, annak magabiztos a járása. (CI 2.)

Hidd el nekem, nem ártatlan a te hallgatásod. (CI 27.)

- c) A betlehemi remete, aki a 34. fejezetben kifogásolja ellenfele világi műveltségét (*Qui christianum te dicis, gentiliū arma depone*), a 4. fejezetben sorra idézi a pogányokat, mint pl: Krüsipposz, Platón, Demosztenezs; a 11. fejezet Liziaszra, Gracchuszra és *Quintus Hateriusra* utal. De érdekességként hadd lássunk konkrét idézeteket is:

Terentius, *Andria*, 941 (CI 3, 8); 912 (CI 36, 6); *Phormio*, 506 (CI 6,5–6); 780 (CI 22, 6–7);

Plautus, *Menechmi*, 247 (CI 3,8);

Vergilius, *Aeneas*, 7, 909 (CI 2,23); *Ecloga*, 8, 34 (CI 8,34).

A szarkazmust illetően találunk egy tertullianuszi allúziót is:

Tertullianus, *Scorpiace*, I, 3 (CI 8,44).²⁶

- d) A szillogizmusok alkalmazása, mégpedig úgy, hogy eleve felvet egy tézist, amit az ellenfélnek tulajdonít és azt cáfolja. A cáfolatok sorozata és a vádak egymásutánisága elhitei a végén az olvasóval, hogy János nem hisz a test feltámadásában. *Si calliditatem argueris, imperitionem confitebitur, ut suspicionem vitet malitiae.* (CI 1.). *Válassz e kettő közül amit, akarsz. A következő az opció: vagy válaszoltál Epifániosz levelére, vagy nem válaszoltál. Ha válaszoltál, akkor miért ugrottad át a legjelentősebb és legnagyobb részét azon vádaknak, amellyel illetett?* (CI 5.)

- e) Fiktív dialógus: A 36. fejezetben Jeromos kitalál egy dialógust, amely közte és egy manicheus között folyt, oly módon, hogy az Origenész és János által idézett szentírási helyeknek ad manicheus magyarázatot (Róm. 6, 4; 1Kor 15, 50; 15, 53; 15, 54–55). Az *altercatio* – vagyis fiktív dialógus és vita Quintiliánusznál ismertetett célja, hogy manipulálja a szövegeket és meggyőzze az olvasót az ellenfél hamis voltáról. Jeromos arról akar meggyőzni, hogy Origenész és János teljesen tagadják a test feltámadását.²⁷

Halld mit mondott a minap valaki Markion iskolájából:

Jaj annak, aki nem ebben a testben és ezekkel a csontokkal támad fel.

Erre örült a lelkem, azonban mindjárt hozzáfűzte: „Krisztussal együtt eltemetkeztünk és fel is támadtunk a keresztségben.”

A test vagy a lélek feltámadását mondod?

Azt válaszolta: – Nem csak a lélekét, hanem a testét is, amely újjászületik a keresztségben.

És hogy veszik el akkor az, ami Krisztusban újjászületett?

Mert írva van, mondta: „Az Isten országát nem birtokolhatja.” Figyelj ide, kérlek, mint

²⁶ Vö. CCL 79 A, 16.

²⁷ Quintilianus, *Institutio oratoria*, VI, 4, 2–5.

mond: Test és vér nem birtokolhatják Isten országát. Vajon akkor nem támadnak föl? Dehogy, hanem nem birtokolhatják. És miért nem birtokolhatják? Mert így folytatja: „sem a romlandóság nem birtokolhatja a romolhatatlanságot.”

- f) Anakronisztikusvadás: Az inszinuálásnálattól sem riad vissza, hogy anakronisztikus eseményeket idézzen és azokat számon kérje a püspöktől, mint például a 359-es rimini zsinat után Palesztinába száműzött latin főpapok látogatásának elmulasztását a 4. fejezetben, holott a vádlott akkor alig lehetett 11–12 éves. Ezzel az arianizmus vádját szerette volna az ellenfél nyakába varrni.
- g) Szentírási idézetek halmozása: A szöveg nagy részében Jeromos a feltámadást számos olyan szentírási idézettel igyekszik alátámasztani, amelyek őt magát sodorják ellentmondásba és tarthatatlan naturalizmusba. A 33. fejezetben a tenger és annak halai visszaokádják halottaikat. Viszont, ha azok a halak, melyek őket megemésztették, elpusztultak a világ végén, melyik hal fogja őket visszaöklendezni?
- h) Az inzultusok:
ante quam vultum draconis evolvam – mielőtt a sárkány pofáját előbújtom (CI 25.); Propter unius mulierculae delicias, ne te absente caput doleat, fastidium sustineat, stomacho perfrigescat, ecclesiae causam negligis? ... at ille occupatus: muliercula vomere non cessaret. – Egy nőcske gyönyörűségéért, nehogy távollétedben fájjon a feje, nehogy unatkozzon, nehogy a hasa megfázzon, az Egyház ügyét elhanyagolod? (CI 39.)
- i) *A praeteritio vitiosa – vádló mellőzés: A te életviteledről és hitedről semmi többet ne is mondjak, nehogy úgy látsszék, bántalmazlak. (CI 4.); Nem akarok válaszolni és élesen cáfolni sem, nehogy úgy tűnjek fel, mint akit arról akarok meggyőzni, hogy a püspök hamisan esküszik. (CI 44.)*
- j) *A litotészs: haud grandis homunculus – egyáltalán nem nagy emberke; homo non satis eloquens – nem igazán tehetséges szónok (CI 10.); És nem szégyellted az arcába vágni, hogy készakarva és szándékosan maradt le. (CI 11.)*
- k) A szarkasztikus ellentét:
Tu beatissimus papa et fastidiosus antistes, solus dives, solus sapiens, solus nobilis ac disertus, conservos tuos et redemptos sanguine Domini tui, rugata fronte et obliquis oculis despicias? – Te a boldogságos pápa és dicsőséges főpap, Te, aki egyedül vagy gazdag, egyedül bölcs, egyedül nemes és ékesszóló, hát szolgatársaidat és a Te Urad vére árán megváltottakat ráncolt homlokkal és ferde szemmel lenézed? (CI 4.)

A szöveg elemzése és más vele összefüggő szövegek egybevetése elengedhetetlenül szükségesek az eredeti helyzet feltérképezésére és a bevett sablonok felülvizsgálására. Rufinusz és János Jeromos pamfletjének köszönhetően nem kerültek oltárra, az eretnekség rágalmát egész életükön át mosogathatták magukról. Jeromos végig ismételteti, hogy mások origenista eretnekek, miközben maga volt a legelfogultabb origenista, majd anti-origenista. Elég idézni az Efezusi levél kommentárját, ami nem más, mint plágium, Origenész kommentárjának parafrázisa.²⁸ Ahogy Rufinusz a szemére is vetette, hogy, amikor Origenész nem tetszik neki, elítéli, amikor tetszik, követendő példának állítja.²⁹

*Dr. Csizmár Oszkár
főiskolai docens (GFHF)*

28 R. Heine, *The Commentaries of Origen and Jerome on St. Paul's Epistle to Ephesians*, Oxford, 2002.

29 Rufinus, *Apol. c. Hier.* II, 40, in: CCL 20, 114.